

Almanac de Interlingua

Numero 46 – Octobre 2013

Editor: Cláudio Rinaldi (almanacdeinterlingua@yahoo.com.br)

Jornal turc extende vita del ladino

Edition de 1947 del jornal turc *Şalom*.

Quando Avram Leyon deveniva malade in 1983, ille considerava finir le publication de *Şalom*. Ille ja non poteva dedicar energias al jornal septimanal que ille habeva comenciate in 1947. Ma le leaders del communitate judee de Istanbul non esseva disposite a detener le machinas de impression. “Illes pensava que le jornal debeva proseguer”. Dice Eti Varon, vicecoordinator de *Şalom*.

Al epocha, le publication a quatro paginas se scribeva integremente in ladino, le lingua del judeos sephardi, excepto per un occasional articulo politic in turco. In le 1980s, tamen, le judeos turc parlava turco in lor casas e apprendeva anglese e francese in schola. Assi, le nove direction decideva scriber *Şalom* in turco, conservante solmente un pagina scripte in ladino. Hodie, le jornal es ancora septimanal, ma publica de 20 a 28 paginas in cata edition, ha un sito web e contos in Twitter e Facebook. Scriptores voluntari include studiantes universitari e autores professional qui contribue con articulos sur topicos varie, de notitias communitari a sports e technologia. On publica tamen le magazine mensual *Şalom Dergi* e distribue un supplemento mensual in ladino, *El Amaneser*, producte per le Centro de Recerca Cultural Sephardi Turc Ottoman, sediate in le mesme edificio. Usque a hodie, tote le septimanas un pagina de

Şalom veni in ladino, faciente de illo le sol jornal del mundo que ancora publica in iste lingua.

Iste pagina es solo un exemplo del effortios intra le circulos academic sephardi pro revitalisar le ancian lingua. Originari de Espania, le ladino se propagava per Europa, le Imperio Ottoman e mesmo plus lontano quando le judeos esseva expulsee de Espania in 1492, secundo le Foundation pro le Avantiamento del Studios e Cultura Sephardi. Le scriptora turc Rachel Bortnick, un parlatora native e activista del ladino, estima que 200 mille judeos parlava ladino in le Imperio Ottoman inter le 16^e e 19^e centennios. Secundo illa, le proliferation de scholas de francese in le 19^e centennio causava le prime declinio del ladino, situation que se agravava a mesura que membros del communitate sephardi emigrava a Europa e America in le 20^e centennio e se assimilava a nove culturas. Le Holocausto pote haber obliterate plus que 100 mille parlatores in Europa, particularmente in Grecia, le Balkanes e le insulas egee, e le migration del postguerra non poteva adjutar con le causa del lingua, continua Bortnick. In consequentia, le remanente parlatores es hodie personas vetere, menaciante le salvation del lingua e de su valor historic e cultural.

“Io non crede que il ha multe chances de que illo va remaner... illo non va esser parlate”, dice Rifat Bali, un recercator independente sur le judeos turc e proprietario del editora Libra, in Istanbul. In Anatolia, le ladino comenciava a declinar durante le fundation del republica turc in le 1920s, quando le leaders del pais voleva crear un nove identitate national per medio del lingua turc. “Un del conditiones esseva que on parlava turco in spatios public”, afirma Bali. Il habeva signales in stationes de bus dicente “Citatanos, parla turco!”, conta Bortnick, qui scribe articulos pro *Şalom* e *El Amaneser*, inter altere publicationes in ladino. Illa complementa: “On se sentiva embarassate de parlar ladino al strata, como faceva nostre parentes.”

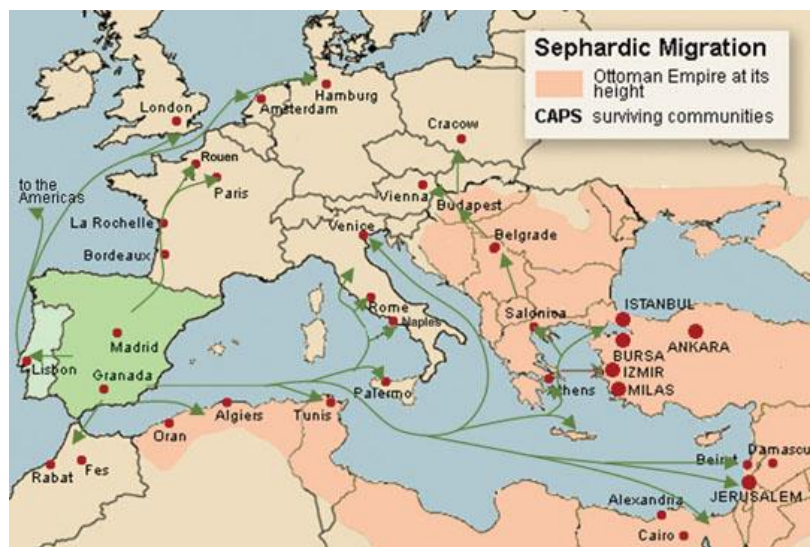
Al fin del annos 1920, le lingua turc cambiava le scriptura arabic per le alphabeto roman. Parte del pressa judee publicava in le scriptura rashi, un stylo del hebreo in que se scribeva originalmente le ladino. Con le reforma, anque le ladino passava a scribe se con litteras roman.

Il es difficile saper quante ladinoparlantes ha restate. Bortnick crede que le estimativas inter 100 e 150 mille es troppo optimistic. “Lo que nos sí sape es que nulle persona in le mundo parla exclusivamente ladino”, dice illa. Forsan un consequentia de isto, ha crescite le interesse academic sur le lingua. Universitates como le statounitese Tufts e le francese Sorbonne offere cursos in ladino. Del 4500 subscriptores que ha

Şalom, 500 va a expatriatos turc e a universitates estranier. Secundo Bortnick, multe judeos juvene ha trovate in le lingua ladin un connexion inter le religion judaic e le cultura hispanic. Pro le linguistas, le lingua es importante perque offere information sur formas archaic del espaniol. “Le ladino ha retente multe formas castilian medieval que ha disparite in le espaniol moderne” – exemplos es le J palatal (como in francese o portugese) e le consonantes sonor V e Z, que manca al espaniol currente. In 1999, Bortnick attendeva a un conferentia in Jerusalem in que on debattea sur le potential informatic pro standardisar le orthographia ladin in le alphabeto roman. Illa haveva justo comprate un computator e voleva poner lo a servicio del ladinophonos. Hodie, *Ladinokomunita* es albergate per Yahoo e ha 1400 membros de 45 pais. Le sol lingua commun inter iste personas es le ladino.

Adaptate de *Turkish newspaper extends a lifeline to Ladino*, scripte per Elizabeth Bloom e publicate le 27 martio 2013 in <http://www.timesofisrael.com/turkish-newspaper-extends-a-lifeline-to-ladino/>.

Un breve historico del lingua ladin

Mappa migratori del judeos sephardi. Le citates ubi le lingua ladin supervive es scripte in majusculas.

Anque cognite como judeoespaniol, le ladino esseva parlate e scripte in Espania usque al expulsion del judeos in 1492. Le lingua esseva tunc apportate al destinationes ubi emigrava iste personas: Nederland, Italia, Anglaterra, Francia, le Imperio Ottoman. Illo non ha evolute del mesme modo que le castiliano e reproduce, ancora hodie, characteristics del espaniol parlate in le 14^e e 15^e centennios. Il es in le dominios ottoman que le lingua se ha preservate, incorporante parolas turc, hebreo, arabe e grec. Duo dialectos principal se developpava: un oriental in Turchia e Rhodes, e altere occidental in Grecia, Macedonia, Serbia, Bosnia e Romania. Excambios commercial apportava al lingua tamben parolas francese, portugese, italian e yiddish. In le 20^e centennio, le inseniamento obligatori del linguas national causava un declinio del numero de parlantes, e le effectos del Holocausto faceva que multe ladinophonos emigrava al continente american, ubi le idioma dispareva assimilate per le espaniol moderne. In basso on lege un strophe in ladino constante del texto *Uzos i Kostumbres* ('Usos e costumes'), per Stella Bensanci, con le correspondente traduction in Interlingua:

*Grande pleto en la kuzina
De la Sinyora Perla mi vizina
Un grande pranso teniya de aparejar
I ainda no saviya kualo gizar
Ensima de la meza en la kuzina
De la Senyora Perla mi vizina
Tomates, pimientones, berencenas,
Patatas, pipinos, sevoyas i kalavasikas*

Grande plato in le culina
De Seniora Perla mi vicina
Un grande prandio debeva preparar
E ancora non sapeva que cocinar
Sur le tabula in le culina
De Seniora Perla mi vicina
Tomates, piperes, aubergines,
Patatas, cucumbres, cipolas e cucurbitas

Le texto complete per Stella Bensanci pote leger se in <http://www.sephardicstudies.org/ladino14.html>. Le informationes proviste se obteneva in *A quick explanation of Ladino (Judeo-Spanish)*, per Shelomo Alfassa, in le sito *Ladinokomunita* (<http://www.sephardicstudies.org/quickladino.html>). Le traduction del versos a Interlingua se faceva con auxilio del *Diksionario de Djudeo-Espanyol a Inglez*, per Orgun i Tinoco, disponibile in <http://www.docstoc.com/docs/12697200/Ladino-English-Dictionary>.

Como Estonia deveniva un leader in technologia

Quando Estonia ganiava su independentia in 1991, minus que le medietate del population habeva un linea telephonic. Le sol modo pro communicar se con altere pais eseva per un telephono mobile finnese occulte in le jardin del ministro de affaires exterior. Duo decennios plus tarde, le pais deveniva un leader technologic.

Le codices de Kazaa, Skype e Hotmail eseva developpate per estonianos. In 2007, Estonia inaugurava le votation online in un election general. Le connexion in banda large le plus rapide del mundo es lo de Estonia, ubi le citatanos paga le parking per telephono mobile e ha lor reportos medic immagazinate in le nube digital. Elaborar online le declaration annual de imposto sur le renta prende circa cinque minutas – le calculo veni prompte, dunque le citatano debe solmente verificar lo.

In 1992, le governmento del prime-ministro Mart Laar habeva un media etari de 35 annos. In duo annos, illo reformulava le pagamento de impostos, le commercio e le credito, ultra stimular privatisationes. Nove negocios se registrava simple e rapidamente, e le potential geeks comenciava a operar. Le infrastruttura debile del era sovietic se compensava per un folio de pagamentos munde. Estonia declinava un offerta finnese gratuite de telephonia analogic archaic e decideva, como Finlandia, crear su proprie systema digital. Le registro de terras, inexistente antea, nasceva ja totalmente sin papiro. Le juvene ministros estonian depositava lor fide sur Internet.

Usque 1998, tote le scholas eseva equipate con computatores. In 2000, le accesso al rete mundial se declarava un derecho human e le wi-fi gratuite deveniva commun. Timbros, papiro-carbon e caudas perdeva spatio pro le “e-governamento”. Quando Skype eseva vendite in 2005 per 2,6 milliardos de dollars, un nove classe de investitores surgeva in le pais e ganiava millones de euros con lor actiones. Lor experientia propulsava le creation de nove companias technologic – hodie il ha 150 de illos in le capital Tallinn. Como le economia local es parve, le companias novelle debe pensar globalmente, adherente tosto al transferentias pecuniari digital e altere technologias simile. In 2011, plus que 14 mille nove interprisas se registrava in Estonia. Le industrias high-tech representa 15 per cento del producto national brute.

Adaptate de *How did Estonia become a leader in technology*, publicate le 30 julio 2013 in www.economist.com e compartite in Facebook per le interlinguista Kjell Rehnström.

Un generation de “ni-nis”

Fuente: BID, Informe "Dando una oportunidad a la juventud", 2012

In American Latin e Caribe, solo 21% del juvenes inter 15 e 29 annos ha un occupation formal.

Le ultime mense agosto eveniva in Montevideo, Uruguay, le Prime Conferentia International de Population e Developpamento de America Latin e Caribe, de que participava expertos de CEPAL (Commission Economic pro America Latin), de BID (Banco Interamerican de Developpamento) e del Naciones Unite. Secundo le datos presentate, vive in le region 148 millones de personas con etate inter 15 e 29 annos, del quales 32 millones es supernominate “ni-nis”: illes ni studia ni travalia.

Ben que le methodos contraceptive es ben diffuse, 30 per cento del pueras latinoamerican es ja matres al 20 annos. Iste gruppo etari es responsabile per un quinto de tote le delivrantias, que es cinque vices plus elevate inter le familias povre que inter le riches.

In le momento currente, le plus grande parte del personas es in etate economicamente active, o sia con capacitate de travaliar, sparniar e investir. Le gente ha habite minus infantes, e le quantitate de veteres non es ancora troppo alte. Totevia, iste bonus demographic es periodic e demanda un preparation adequate pro que le juventute de hodie se qualifica pro le defias de un societate veteran in le futuro. In Cuba e Chile, le dependentia del inactivos in relation al activos ja augmenta; Bolivia e Guatemala ha ancora plus tempore pro profiter sur lor bonus. Post 2020, le sexagenarios predominara in le societate. Le population active necessita augmentar su productivitate, lo que demanda investimento in education e provision de postos laboral qualificate. Un education technic, que prepara e traina le juvenes e les insere in le mercato laboral, ha monstrate resultados melior que un education abstracte, lontan de lor realitate. Solo le medietate del studiantes comple le education secundari, e on estima que al medietate de istes manca competentias basic pro un occupation formal. Le patronos in Argentina, Chile e Brasil reclama que manca al juvenes habilitates socioemotional pro un ambiente competitive. Al mesme tempore, le cerca de empleo in iste parte del mundo se basa fundamentalmente in methodos informal e contactos personal.

Le datos presentate in iste notitia proveni del articulo *La “oportunidad de oro” que América Latina no puede perder*, per Alejandra Martins, publicate le 14 agosto 2013 in *BBC Mundo*. On pote leger lo in espaniol in http://www.bbc.co.uk/mundo/noticias/2013/08/130814_poblacion_jovenes_am.shtml.

China pote autorisar le conversion del yuan in Shanghai

Per le prime vice China considera autorisar le cambio libere de su moneta. Iste grande passo verso le internationalisation del yuan es previste in un documento official previdente le installation de un zona franc commercial in Shanghai. Le capital economic chinese devenirea assi un forte centro de finanzas e commercio international e poterea concurrer con Hong Kong, que detene le status de “region administrative special” e ha su proprie pecunia.

China incoragia le uso de yuans in su intercambios commercial. Malgrado le protection contra le speculation e le controlo rigide sur le variation cambial – le governmento collectiona reservas colossal de dollars –, le investitores trova obstaculos pro mover lor fundos intro e extra China perque le yuan non pote esser converse in altere monetas. Le pais affirma que intende adoptar un systema de quotation fluctuante que attende al lege de offerta e demanda, faciente le yuan totalmente convertibile – hodie le quotation es fixate diarimente per le banca central.

Le zona franc de Shanghai essera totevia restricte a un territorio de 29 kilometros quadrate que va includer le aeroporto international e un porto in aquas profunde. In illo potera stablir se bancas estranier e institutiones financiari private. Le interprisas autorisate a installar se lá habera un conto bancari special con permission de converter yuans e debtera abdicar lor contos in altere partes de China. Le taxas de interesses tamben essera libere intra le zona, que servira ancora como mercato de materias prime como metallos e productos agricultural.

Secundo analystas, Hong Kong continuara in advantage gratias a su systema legal e infrastruttura financiari, ma illo debtera effortiar se pro conservar su competitivitate.

Iste notitia se basa sur le articulo *La Chine pourrait autoriser la conversion du yuan à Shanghai*, publicate le 5 septembre 2013 per le jornal francese *Libération*.

Minus carne pro le argentinos

In Argentina le population bovin supera al human: 51 contra 40 millones. Annualmente, cata humano argentin ingere in media 60 kilos de carne bovin. Il ha in Buenos Aires 780 restaurantes que servi le traditional *parrilla* rostite al carbon sur un grillia. Con le currente crise economic, totevia, le carne ha perditte spatio pro le pizza. Le capital del pais dispone ja de 600 pizzerias. Il es possibile trovar un pizza *al molde*, con pasta grosse e quatro pecias, sufficiente pro satisfacer un o mesmo duo personas, al precio de 8 pesos, il es dicer 1,40 dollar.

Paganos, villanos e campioni: collaborationes lexical del universo rural

In su initios, le christianismo esseva un religion principalmente urban, organisate con plus grande facilitate in agglomerationes populose. Su dissemination per le zonas rural esseva lente e, ben que a nostre dies il es correcte dicer que illo se radica fortemente in medios agrari, il habeva lá un forte resistentia al substitution del deitates traditional per le Christo. Per illo, le parola latin *paganus*, derivate de *pagus* (village), passava a confunder se con le individuos qui non credeva in le message christian.

In un epocha plus tardive, le populos habitante foras del urbes se diceva anque *villanus*, in referentias al *villa*, typo de proprietate agricultural commun in le Antiquitate. Como il passava a *paganus*, anque *villanus* perdeva su senso original e ganiava tono depreciative. Secundo le pensamento currente al epocha, actos de violentia e traition non esseva proprie de un cavallero, dunque tanto in Francia como in Anglaterra on appellava *vilein* a qui los committeva, in referentia al stylo brutal del travaliatores rural.

In Interlingua le habitantes non-urban se dice *agricolas*. Le termino deriva de *agr-*, radice grec e latin significante le areas in que on cultiva alimentos. Sovente le habitantes de iste zonas se denomina *fermeros* e *agricultores*, in referentia a lor activitate laboral. Le adjectivos correspondentente es *rural* e *campestre*. Le prime es cognate de *rustic* e proveni del substantivo latin *rus*, que designa le campo in opposition al citate. Le secunde proveni de *campus*, un terreno plan ideal pro que le guerreros se exercita e combatte. Iste parola dava origine tamben a *campion*, titulo attribute al cavallero qui vinceva un torneo disputate sur un area plan delimitate, e *champagne*, bibita homonyme al region viticultural francese ubi on lo produce, que a su torno recipeva iste nomine per su similitantia al region italian Campania, a que le romanos denominava *Campania Felix* in referentia a su fertilitate.

Le partitos politic de ideologia comunista ha utilisate le symbolo in alto, in que un falce representa le travaliatores del campo e un martello, les del citate.

Un correction importante

In le edition passate, le articulo *Mappa mundial del racismo* informa que Hong Kong e Bangladesh es le duo pais es le plus intolerante al differentias racial, ma isto non es ver. Le jornal *Daily Mail* publicava un nota informante que su datos esseva equivocate e que le positiones capital in iste thema pertine a Jordania e India. Le correction pote verificar se al fin del reportage, in le adresse electronic <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2325502/Map-shows-worlds-racist-countries-answers-surprise-you.html>.

Nostre quarte anniversario

Le Almanac de Interlingua celebra quatro annos de existencia iste octobre e regratia a tote celles que lo ha lecte e divulgare, e tamben a celles qui ha contribuite con textos, traductiones e commentarios. Que nostre Almanac continua vivente per plure annos plus!